

- Sedat Şensoy, *Abdülkahir Cürcani’de Anlam Problemi*, (Doktora Tezi), İstanbul, 2001, 280 s.

Değerlendiren: M. Taha Boyalık*

Abdülkahir Cürcani (ö. 471/1078) *Kitâbu’l-muktesid*, *Delailu’l-icâz*, *Esrârü’l-belâga* gibi eserleriyle İslâm dilbilim geleneğine önemli katkılar sağlamış, özellikle meâni ilmine sağladığı katkılarla kurucu bir düşünür olarak değerlendirilmeyi hak etmiştir. Onun vaz, gramer, belagat ve edebiyat eleştirisi alanındaki teorileri çağdaş araştırmacıların entelektüel ilgisine konu olmuştur. Çağdaş yazarlar Cürcani’nin projesini farklı yönleriyle incelemişler, onun metinlerinde klasik dilbilimin sorunlarıyla yüzleşmekle birlikte günümüz dilbilim ve edebiyat eleştirisi problemlerine de cevaplar bulmuşlardır. Bu çalışmalar arasında değerlendireceğimiz eser, Cürcani düşüncesinin kapsamlı bir tasvirini vermeyi hedeflemektedir. Her ne kadar başlıktaki “anlam problemi” kaydı bir sınırlandırma ifade etse de, “anlam” kavramından hareketle dilbilimin hemen her meselesiyle irtibat kurulabildiğinden, bu çalışmada da bu kavramla ilişkilendirilebilir konulara yer verilmiş, neticede Cürcani düşüncesinin çok kapsamlı ancak ana hatlarıyla ele alındığı bir eser ortaya çıkmıştır. Tez; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Bu yazıda ilk olarak tezin içeriği verilecek, ikinci olarak bu içerik değerlendirilecek, son olarak ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

İki kısımdan oluşan girişin ilk kısmında Abdülkahir Cürcani’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci kısmında ise dilin kaynağı ve delâletin mahiyeti meselesi tartışılmıştır.

İlk bölümde Cürcani’nin eserleri bağlamında anlam-isnat ilişkisi; “lügat ve kelam”, “kelimelerin türleri ve birbiriyle irtibatlandırılması”, “anlam ve irap”, “isnat ve haber”, “ispat ve nefy”, “isnadın ciheti”, “isimle ve fiille yapılan isbat”, “teşbih, istiare ve mecazda isnat”, “haber ve hal” ve “haber ve sıfat” alt başlıkları altında incelenmiştir.

Cürcani’de lafız-anlam ilişkisinin ele alındığı ikinci bölümde “mânâ”, “suret”, “lafız”, “fesahat” gibi kavramlar Cürcani’nin eserlerinden hareketle tanımlanmış, ardından bu kavramsal çerçeve esas alınarak “anlamın nefiste bulunması”, “anlamın anlamı meselesi”, “zahiri anlamı kastedilmeksizin kullanılan lafızlar”, “edebî sanatlarda anlamın rolü” ve “akli anlamlar ve hayali anlamlar” başlıkları ele alınmıştır.

Cürcani’de anlam-nazım ilişkisinin incelendiği son bölümde ise “Kuran’ın icazı”, “nahvin anlamları”, “ifadelerin değeri” gibi meseleler nazım teorisi bağlamında tartışılmış, ardından “takdim-tehir”, “hazif”, “marife-nekre”, “fasıl-vasıl”, “inne’nin kullanımı”, “kasr ve ihtisas” gibi nazım teorisinin önemli konuları *Delailu’l-icaz*’daki tasnif ve içeriğe bağlı kalınarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme verilmiştir.

* Araştırma Görevlisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Girişin Cürcani'nin hayatı ve eserlerine tahsis edilen ilk kısmı düşünsel bir biyografi olarak düşünülmemiş, bu kısımın çalışmanın ilerleyen bölümlerine düşünsel anlamda katkı sağlama gayesi güdülmemiştir. Burada Cürcani düşüncesinin öncesi ve sonrası ile ilişkisi tartışılmaksızın alimin hayatı ve eserlerine ilişkin ansiklopedik bilgi birincil kaynaklara referansla aktarılmıştır.

Girişin ikinci kısmında va'z ve delâlet sorunu felsefi bir düzlemde tartışılmıştır. Va'z meselesi ele alınırken dilin kaynağı, va'zedenin kimliği, va'zın kapsamı ve va'za konu olan anlamların niteliği sorunları İslâm düşüncesindeki tarihsel serüveni içerisinde kısaca ele alınmıştır. Bu kısımda görülen önemli bir sorun, sözü edilen meselelerin Cürcani düşüncesiyle irtibat kurulmaksızın mutlak anlamda incelenmiş olmasıdır. Cürcani'nin gramer, sözdizimi, edebiyat eleştirisi ve dil felsefesi bağlamındaki düşünceleri onun va'z meselesine yaklaşımıyla irtibatlı olduğundan, burada Cürcani'nin va'zla ilgili görüşlerinin bir tahlili diğer bölümlerdeki tartışmalara felsefi bir zemin oluşturabilirdi. Bu kısımda ele alındığı şekliyle dilin kaynağı, va'z eden iradenin kimliği ve va'za konu olan anlamların niteliği meselelerinin ise Cürcani düşüncesini doğrudan beslediğini söylemek güçtür. Girişte vaz meselesi anlatılırken Cürcani'nin görüşlerine değini ve atfın bulunmaması da bu söylediğimizi destekler mahiyettedir.

Girişteki delâlet tartışması için de benzer şeyler söylenebilir. Bu kısımda lafzi-va'zi delâletin mutabakat, tazammun ve iltizam kısımları özellikle Taftazani'nin *Mutavvel'i* esas alınarak mantıkçıların istihlalarıyla anlatılmıştır. Düşüncenin kavramlar üzerinden gerçekleştiği dikkate alındığında bu kısımdaki delâlet tartışmasının, konu birliğinden kaynaklanan tabii örtüşmeler bir yana bırakılırsa, Cürcani düşüncesiyle ve Cürcani'nin anlam teorisiyle doğrudan irtibatlı olduğunu söylemek güçtür. En azından bu çalışmada böyle bir irtibatın bulunduğu dair tatmin edici açıklama bulunmamaktadır.

Va'z ve delâlet meselesinin mantıkçıların ve geç dönem dilcilerin kavram ve yaklaşımlarıyla ele alınmasının bir mazereti, meselelerin geriye dönük takibi olabilirdi. Bu durumda tartışılan düşünceler, Cürcani'nin dilbilim alanındaki görüşlerinin felsefi neticeleri olarak takdim edilmiş ve bu takdimi haklı çıkardığı düşünülen gerekçeler de ortaya konmuş olurdu. Ancak ne girişte ne de diğer bölümlerde bu yapılmadığından, girişle çalışmanın diğer bölümleri arasında bir kopukluk ortaya çıkmıştır.

Birinci bölüm anlam ve isnat ilişkisine ayrılmıştır. Nahivcilerin istihlâhında "isnat", iki kelimededen birinin diğerine tam bir istifade sağlayacak şekilde katılmasıdır. Cürcani bu kavramı haber ve inşa kategorilerini kapsayacak şekilde kullanmaktadır. Ancak bu bölümde inşaî ifadeler tartışılmamış, Cürcani'nin eserlerinden hareketle sadece isnad-ı haberi meselesi incelenmiştir. Sözün aslının haber olduğunu düşünen Cürcani'nin isnat ve sözdizimi tartışmalarını genellikle ihbarî ifadeler üzerinden yürüttüğüne bakıldığında, bu kısımda inşaî ifadelerin ele alınmamış olması da anlaşılır hale gelmektedir.

Haber cümlelerinde isnat sorunu, bir nahiv meselesi olarak görüldüğü takdirde, nahvin, felsefenin bilgi ve varlık tartışmasıyla buluştuğu noktada durur. Felsefede öne

çıkan kavramlar varlık, bilgi ve bunlarla ilişkili kavramlarken, nahiv ya da dil felsefesinde lafız, anlam, delâlet ve referans gibi kavramlar öne çıkar. Dolayısıyla Cürcani düşüncesinde isnad-ı haberi probleminin tartışması, bize, onun bilgi ve varlık görüşünü dil tartışmaları zemininde vermeliydi. Bu bölümde genel hatlarıyla yapılmak istenen de budur. Ancak mesele sorunlardan ziyade Cürcani'nin görüş ve açıklamaları öne çıkarılarak ele alındığından, Cürcani'nin düşünceleri yeterince tahlile tâbî tutulmamıştır. Mesela Cürcani ve mutezili düşünür Kadı Abdülcebbar arasındaki temel ayrılık noktalarına kısaca değinilmiştir. Halbuki takip eden iki bölümde de sıklıkla ancak yine işaret kabilinden değinilen Eş'arî-Mutezile ayrılığının dilci düşünürlerdeki felsefi ve teorik zemini burada daha derinlemesine incelenebilirdi. Yazar bunun yerine tasvirî bir yazım metodu takip etmiştir.

İkinci bölümde lafız-anlam kavramları incelenmiştir. Cürcani'de lafız-anlam tartışması müfretler seviyesinde başlayarak doğal bir düşünce seyri içinde sözdizimi tartışmasına evrilir. Özünde sentaktik bir mesele olan söz dizimi tartışması da felsefi ve semantik düzlemde "ispat" tartışmasına, pragmatik seviyede ise kullanım, kasıt, mecaz, istiare, temsil ve kinaye tartışmalarına dönüşür. Cürcani edebiyat eleştirisi alanındaki düşüncelerini de sözdizim tartışmalarıyla irtibatlı olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla lafız-anlam kavramlarının analiziyle Cürcani düşüncesinin bütün kıvrımlarına ulaşmak mümkündür. Bu bölümün bu amaç doğrultusunda kurgulandığı söylenebilse de, meseleler incelenirken analitik bir dil kullanılmadığından, bu hususta tam bir başarı sağlandığını söylemek güçtür.

Lafız-anlam tartışmalarının isnatla ilgili meselelere zemin olduğu düşünüldüğünde, bu bölümün ispat meselesinin incelendiği bölümden sonraya bırakılması yapısal bir sorun olarak gözükmektedir. Lafız-anlam meselesi öncelenecek isnat ve sözdizimiyle ilgili tartışmaların bu kavramsal çerçeve üzerine yapılması daha uygun olabilirdi. Bu durumda ilk bölümde ele alınan isnat meselesiyle son bölümde ele alınan nazım meseleleri birbirinden bağımsız olarak incelenmemiş olurdu.

Mecaz ve kinaye tartışmalarının düşünsel bir zeminde ele alınmamış olması bu bölüm için getirilebilecek diğer bir eleştiri konusudur. Burada Cürcani'nin modern metafor teorilerinin bir çoğunu önceleyen istiare teorisi yeterince tahlil edilmemiş, mecaz ve daha özelden akli mecaz tartışmalarının felsefi neticeleri takip edilmemiştir. Bu bağlamda edebiyat eleştirisi, mecaz ve kinayeye ilişkin konular işlenirken ikincil kaynaklardan daha fazla istifade edilebilirdi.

Anlam ve nazım başlıklı son bölümde, ilk iki bölümde örtük bir şekilde ele alınmış olan sözdizim teorisi Kuran'ın icazı ile irtibatlandırılmış ve örnekler üzerinden tafsil edilmiştir. Bu bölümde "nazım ve Kur'an'ın icazı", "nahvin anlamları" ve "ifadelerin değeri" gibi kavramsal çerçevenin verildiği başlıkların ardından sözdizimle ilgili meseleler *Delâil*'deki tasnif ve içerik esas alınarak anlatılmıştır. Bu meselelerin herhangi bir yorum ve tahlil katılmaksızın *Delâil*'den özetlendiği söylenebilir.

Sonuç bölümünde çalışmada ulaşılan önemli sonuçlar sade ve açık bir dille sıralanmıştır. Burada Cürcani düşüncesinin ana başlıklarını görmek mümkündür.

Mutlak olarak düşünüldüğünde anlam kavramı bizi dilbilimin önemli meseleleriyle yüze getirmektedir. Cürcani üzerine yapılan bir çalışmada mutlak olarak bu kavramın öne çıkarılması, yazarın, Cürcani düşüncesini kapsamlı bir analize tâbi tutma iddiasında olduğunu gösterir. Nitekim çalışmada dilin kaynağı, lafızların va'zı, delâlet, isnat ve hüküm meseleleri, mecaz ve kinaye ile ilgili tartışmalar, sözdizimiyle ilgili felsefi meseleler ve kasıt ve kullanımla birlikte beliren sorunlara yer verilmiştir. Bütün bu hususları bir üst başlık altında sistematik olarak incelemenin bir yolu, analitik bir yazım tekniğiyle meseleleri birbiriyle irtibatlandırmak ve böylelikle temel bazı iddiaların izini sürmek olabilirdi. Bu bağlamda eserin en büyük eksikliği, ele alınan meseleleri bir düşünce zincirinin birbirini izleyen halkaları şeklinde takdim etmemiş olmasıdır. Eserin en büyük meziyeti ise Cürcani düşüncesinin kapsamlı bir tasvirini ortaya koymuş olmasıdır.

Cürcani düşüncesi bir insicam ve bütünlük arz eder. Eser bu bütünü kavramaya yönelik atılmış önemli adımlardan biridir. Cürcani düşüncesinin geniş bir yelpazede işlendiği bir çalışma olması hasebiyle eser, bu düşüncenin soru ve sorunlarının görülmesi noktasında istifadeye açıktır.